

Hajnalnál az előbbi egyértelmű fölényével – valamint Hajnal és Spengler, Hajnal és Németh László, illetve Hajnal és Erdei Ferenc viszonyát tisztázza. Hajnal nem elsősorban írástörténészként szerepel, inkább a szokásszerűség fogalmára építő közepkorász alakja kerül előtérbe, aki az írás szerepét is a szokásszerűség által kikísérletezett formák rögzítésében látja, és némiképpen idealizált közepkor-képéhez képest fogalmazza meg fenntartásait a modernitásban kialakuló pénzülgéssel szemben. Kovács Hajnal-értelmezésének komoly erénye eszmétörténeti tekintetben Hajnal és a korabeli konzervatív kultúrkritika viszonyának tisztázása. Kovács szerint a legfontosabb különbség, hogy Hajnal nem veszi át a konzervatív elit-elméletet: nála az elit, ha egyáltalán foglalkozik vele, mindig negatív szereplő. Kovács Gábor foglalkozik Hajnalnak Max Weberével rokon koncepciójával, az oksági magyarázat helyével a történettudományban. Hajnal írástörténészként fejt ki, hogy az írás soha nem lehet a szó szűkebb értelmében *oka* valaminek, ezért érdemes lett volna ezt a gondolatot bővebben taglalni, hiszen a torontói iskola sok esetben sarkos, a kommunikációs médiumok és a társadalmi jelenségek között kauzális viszonyt feltételező kijelentései azóta újra aktualitást adtak e problémának.

A kötet utolsó részében Kovács Gábor némileg kilép az eszmétörténésznek a könyv alcímében vállalt szerepköréből, és a modernitás kritikájának olyan módját kíséri meg, amelyben inkább megmutatkoznak saját vélekedései. E tanulmányokban is sokat idéz persze, sőt írásai bátran ajánlhatók a kérdés történetével foglalkozó bevezetőnek is. Központi kérdése mindig valamiképpen az individuum. Az egyén helyzete lesz a megítélés mércéje, ha az újkori, szerinte öncélúvá vált hatékonyságkultusz és a céhes ipar végtelen műgonddal folytatott állandó kísérletezése között kell választani; vagy a kötet záró tanulmányában, ahol a szerző végül nyitva hagyja a kérdést, hogy az individualitás – mint a modernitás terméke – vajon megőrződik-e a posztmodern korszakban is, vagy felolvad a posztmodern állapot neotribalizmusában,

viszont nem hagy kétséget afelől, hogy személyes preferenciái szerint az individualitás mellett áll.

Kovács Gábor kötetének későbbi tanulmányai sokat köszönhetnek a korábban tárgyalt eszmétörténeti írásoknak, kár, hogy az összefüggés a kötet olvasása során nem válik mindig egyértelművé. Amikor például *Mozaikdemokrácia vagy elituralom?* című írásában arra a fontos következtetésre jut, hogy a technikai eszközök és a társadalmi folyamatok kölcsönösen determinálják egymást, nem utal vissza Hajnal gondolataira, az írás és a társadalmi viszonyára, holott a párhuzam nyilvánvaló. Más helyeken viszont zavaró, hogy kedvenc szerzőit – akiknek gondolatai egyébként valóban relevánsak a téma szempontjából – szinte minden tanulmányban úgy idézi újra, mintha az olvasó először találkozna velük. Mindenképpen jót tett volna az átgondoltabb idézési technika megvalósítása, amely azonban legalább annyira a kiadó feladata lett volna, mint a szerzőé.

Kiss Lajos András és Kovács Gábor kötetei alaposan megdolgozott, bár jelentősen eltérő eszmétörténeti anyagból építkező, átgondolt modernitáskritikák. Feltűnő, hogy bármilyen sokféle, egymástól is eltérő problematika jelenik is meg bennük, mindkét szerző az individuum lehetőségével vet számot, eljutva az egyén és a politikai közösség viszonyának kérdéséig. Válaszkísérleteikből egyértelmű, hogy a modern individuumot értéként megtartó, a modernitás intézményrendszerével reálitásként számoló modernitáskritikáról van szó, amelyek inkább nevezhetők a modernitás reformjára, mint meghaladására tett kísérleteknek. Ha tetszik, a *posztmodern utáni* modernitáskritikának.

Demeter Tamás: Az eszmék tipográfiája

A MODERN FILOZÓFIA
KEZDETEI KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI
NÉZŐPONTBÓL

*Osiris, Budapest, 2003. 108 old., 1480 Ft.
(MTA-ELTE Kommunikációelméleti
Kutatócsoport. JEL-KÉP Könyvtár.
Szerkeszti: Terestyéni Tamás)*

A százoldalas kismonográfia a könyvnyomtatás és a csendes olvasás elterjedésének a filozófiai gondolkodás változására gyakorolt hatását vizsgálja. Az elmúlt évtizedekben született összefoglaló művek tudatában a téma illetően meghatározását a továbbiakban nyilván szűkíteni kell. Először azt vizsgálom, mivel foglalkozik a kötet, majd azt, mivel nem, remélve, hogy a recenzió végére érve mindkét szempont igazolódik.

Demeter nagymértékben épít az 1960-as években kibontakozó, úgynevezett torontói iskola nézeteire, melyek alapvetően meghatározták az elmúlt időszak vitáit a szóbeliségről és az írásbeliségről. Demeter – Nyíri Kristóf nyomdokain haladva – filozófiatörténeti problémák vizsgálatában használja ezt a történeti-szociológiai keretet. Részletes ismertetést ad Eric Havelock több évtizedes munkásságáról, aki írásbeliség és szóbeliség viszonyát vizsgálta a preszókratikus gondolkodástól Arisztotelészig. Felhívja a figyelmet Havelock Platon-interpretációjának és Balogh József Szent Ágoston-olvasatának párhuzamaira, melyek szerinte a következők:

1. Mind Platon, mind Ágoston bírálta a hagyományos – szóbeliségen alapuló – nevelési mechanizmust;

2. Havelock és Balogh értelmezése főhőseiben újfajta fogalmiság kialakítóit látta, akik részben annak hatására támadták a szóbeli, retorikai tudásközvetítést, hogy a növekvő jelentőségű írásbeliség az ismeretek objektívá (külsővé) válásának élményéhez vezetett;

3. mindez lehetőséget adott Havelocknak is, Baloghnak is arra, hogy a

vizsgált filozófusok munkáját a „szóbeliség és írásbeliség összeütközésének foglatában” (37. old.) vizsgálja.

Az összehasonlítás eredeti (Demeter korábbi munkái részletesebben is foglalkoznak a témával), de nem szimmetrikus. Balogh szempontrendszerének rekonstrukciója talán azért marad el, mert „Balogh József klasszika-filológus volt, ilyenformán nem várható el, hogy tanulmányaiból valamiféle egységes gondolati horizont táruljon elének Ágoston filozófiájáról” (30. old.). Elképzelhető, hogy valóban lehetetlen lett volna a rekonstrukció, de ennek híján az összehasonlítás egyoldalú, kizárólag a torontói iskola szempontrendszerét veszi figyelembe. Balogh nézeteinek vizsgálata így szükségszerűen anakronisztikus: előfutár volt-e vagy sem, és ha igen „mennyire futott előre”. A konklúzió: jogos a pidesztál és a kitüntetett figyelem, hiszen „Balogh – noha valójában nem volt tudatában – Ágoston életművének mégis egy olyan filozófiatörténeti értelmezését nyújtja, amely szinte tökéletesen illeszkedik a fent röviden bemutatásra került paradigma keretei közé, noha akkoriban mai formájában ez természetesen még nem létezett” (30. old.).

A többé-kevésbé kronologikus felépítésű kötetben Walter Ong fontos Ramus-interpretációjának ismertetését időrendben Demeter Locke-elemzése követi. A könyvnyomtatás hatására létrejövő „tipografizált ismeretfilozófiát” (66. old.) a brit empirista metaforáinak rendszerezése révén mutatja be. Ez a fejezet egyben a kötet egyetlen része, amely egy elsődleges szöveg „szoros olvasására” épül. A vizsgálódás alapja azon feltételezés, hogy a pusztán illusztratív metaforákon túl léteznek olyan „szimptomatikus metaforák” (56. old.) is, amelyek jellemzők Locke szemléletmódjára, továbbá olyan „konstitutív metaforák” (62. old.), amelyek nem csupán színezik, hanem meghatározzák és konstituálják azt a nézőpontot, amelyből Locke a világot szemléli. A konstitutív metafora példáját a locke-i gondolkodásban a vizuális percepciót alapvetően meghatározó *camera obscura* metaforája képviseli. Ezután Demeter részletesen vizsgálja a *tabula rasa* és hozzá kapcsolódóan a *nyom-*

dagép metaforáját. Ez utóbbi metafora és a nehezen megfogható locke-i ideatan közti kapcsolat feltárása a könyv egyik legeredetibb része. A finomelemzés ellenére egyes konklúziói valószínűleg túl erősek. Problematikus azt állítani, hogy a Locke-nál jelentkező korpuszkuális szemléletmód „jellegzetes tipografikus képződményként is értelmezhető” (73. old.), mintha a nyomdagép felfedezése előtt nem létezett volna az elemekből való építkezés (korpuszkuális szemléletmód, vagy Locke nem ismerte volna a gazdag atomista tradíciót. Sok-sok generációval a nyomdagép felfedezése előtt már Lucretius így írt *A természetéről* szóló tankölte-ményében (II/687–693, 999–1015):

Mint például versezetemben széjjel-
oszolva

Sok közös alkotórész van az egyes
szókbán egyenként,

Mégis látnivaló, hogy a versek, s
bennük a szók is,

Egymástól elütő elemekből állnak
egészen;

Nem minthogyha kevés egyforma
betűre akadnánk

Bennük, s két egyforma betűjü
se lenne közöttük,

Ámde nem egyeznek mindenben
mind valahányan.

Így a halál nem emészt úgy el sem-
mit, hogy egészen

Elpusztítsa, csupán szétbontja a
test szövedékét,

S részeit új rendben kapcsolja,...

Sőt: látjuk, hogy a verseknél is
mennyi sokat tesz,

Hogy betűik mivel és mily helyzet-
ben keverednek.

Mert azonos jelek alkotják az eget
meg a tengert,

Földet, napfényt termést, állatokat
s a folyókat,

És ha nem is minden jel, a legtöbb
része hasonló,

Úgyhogy csak rendjük tesz más-
más elnevezést ki.

A könyv további kérdése, hogy milyen következményekkel járt a könyvnyomtatás és a csendes olvasás elterjedése nyomán végbemenő változás az epiztemológiai problémákra. Demeter a modern szkepszis és a külvil-

lágtól elváló privát elme kialakulását, vagyis a karteziánus fordulatot a csendes olvasás hatásaként értelmezi: „a modern filozófia jellemző koncepcióinak megformálódása nem függetleníthető az olvasás elcsendesesedésétől. Amíg az olvasás és hozzá kapcsolódva a gondolkodás is – a fenti értelemben – hangos tevékenység volt, addig az intern, szellemi világ koncepciója nem alakulhatott ki.” (79. old.) Más megfogalmazásban: „Descartes előtt az elme privát-mentális-hoz kötött fogalma egyszerűen nem volt értelmezhető.” (81. old.).

Különösen érdekes innen nézve Wittgenstein privátnyelv-argumentuma: a szemantikai individualizmust (amelynek meglétét Demeter már a csendesen olvasó Locke-nál kimutatja) az a Wittgenstein veti el, aki maga is előszeretettel vette, ha hangosan felolvastak neki (101. old.).

E rövid ismertetés után áttérek arra az elsőre furcsának tűnő kérdésre, hogy miről nem szól a kötet. A legelejéről kezdve, elsősorban nem szól arról, amit az alcíme ígér. A modern filozófia kezdeteit csak érinti (Locke-et kezdetnek tekinteni nem indokolt, Descartes-tal azonban csak pár oldal foglalkozik – és jóval felületesebben). A könyvben egységes kommunikáció-elméleti nézőpont nincs kifejtve, sőt számomra fel sem fedezhető. Nincs kimondva, de valószínűsíthető, hogy a csendes és a hangos olvasás szövegek olvasására vonatkozik, de nem nyilvánvaló, hogy a képek olvasása (*biblia pauperum*) vagy a vizuális kommunikáció más formái milyen konzekvenciákkal járnak a könyv állításaira nézve. Nem nyilvánvaló, hogy a jelszokszorosítás valamely eszköze, például a nyomdagép, hogyan befolyásol(hat)ja a mentális tartalmakat vagy a filozófiai elkötelezettséget.

Külön kérdés, hogyan kapcsolódna a kötetben vizsgált szűkebb és egyedi filozófiatörténeti események a torontói iskola tágabb és – valljuk be őszintén – technológiai determinista társadalomtörténeti narratívájához. Itt Demeternek egy alapvető problémával kell szembenéznie. A torontói iskola determinista elképzelésében nyilvánvalóan „van valami”. Sokakat megihletett, és ma is fontos adalékokat adhat az egyes korok megértésé-

hez. Ahogy Ong és mások rámutatnak, a szóbeliségre még erősen támaszkodó középkori filozófiai rendszerektől nem várható el például az a rendszeresség, ami az újkori filozófiát jellemzi. Az ilyen jellegű felismerések ellenére – részben pontosan az iskola nagy hatásának köszönhetően – ma már alig vehető változtatások nélkül komolyan az eredeti elképzelés. Ha Demeter (még 2003-ban is) komolyan veszi a torontói iskola eredeti elképzeléseit, megpróbálhatja megvédeni őket az elmúlt évtizedben megfogalmazott kritikáktól, illetve az egyéb tudományterületeken ismert, legalábbis látszólag ellentmondó jelenségektől (mutatóba hamarosan röviden ismertetek egy példát). Ez a famulusi szerep nemcsak hálátlan, hanem – amennyiben helyesen olvasom Demetert – hibás is lenne. Az előszó egyetlen kurzivált kifejezése hangsúlyozza, hogy nem redukcionista (mono)kauzális magyarázatot kíván adni, hanem a filozófiatörténeti fordulatok *lehetőségfeltételeit* vizsgálja (13. old.).

A kötet szólhatna tehát arról, hogy a nagy hatású torontói iskola nézetei közül melyek tarthatók ma is, illetve mi nem igaz a történetből. Ha az eredeti oksági elképzelések nem tarthatók, akkor mi menthető meg belőle. Ez az izgalmas, de nagy téma sem témája a kötetnek. Vagyis Demeter sem azt nem vizsgálja, miért és miben igaz, sem azt, miért és miben hamis szerinte az a kommunikációtörténeti keret, amelyben dolgozik. Választása valószínűleg tudatos, de kevéssé szerencsés. Tudatos, mert a könyv különböző témákban írt tanulmányok átdolgozásából született, s ezeket a (kérdéses narratíva helyzetét is különbözőképp megítélő) szövegeket nagyon nehéz utólag homogenizálni. Ráadásul így a könyv könnyebben olvasható is, hiszen egy alaposan megírt recepciótörténet egy *Habilitationschrift* első száz oldalának szintjére süllyesztette volna, amit kiadni nem éppen lukratív vállalkozás egy magyar kiadónak. A választás mégsem szerencsés, hiszen így az egész kötet egy olyan építmény továbbépítésén fáradozik, amelyről azt sem tudjuk, áll-e még – sőt a szerző véleményét sem ismerjük meg erről a korántsem lényegtelen kérdéstről.

Ennek egyik szimptomája az előszó paradoxon egyik furcsa változata. A standard paradoxon szerint, miközben egy tudományos mű jó esetben számos meg nem kérdőjelezett pozitív állítást tartalmaz, előszavában beismeri, hogy ezen magabiztosan tett állítások közül akár több is téves lehet. Demeternél viszont számos argumentált oksági kijelentés található a főszövegben, ám az előszó nem arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek *némelyike* esetleg nem megalapozott, hanem arra, hogy *egyiket* sem kötelező komolyan venni: „Nem érvelek továbbá amellest sem, hogy a filozófia történetében bekövetkező változások, *vagy akár csak egyetlen változás is* leszűkíthető volna a filozófiához képest külső, technológiai-szociológiai fejlemények hatásainak eredményére. [...] Ennek megfelelően [lehetőségfeltételként], s nem valamifajta technológiai determinizmusként kell értelmezni a kötetben alkalmanként oksági nyelvezetben fogalmazott mondatokat.” (13. old., az én kiemelésem).

Demeter relativista álláspontja saját történetével kapcsolatban szintén tünetnek tekinthető. A reflexív attitűd nagyon dicséretes, de annak kijelentése, hogy „lévén e kötet történeti munka [...] megállapításaival szemben nem támasztható a bizonyíthatóság/cáfolhatóság igénye” (13. old.), kicsit sok a jóból, még akkor is, ha nem minden (tény)állításra, hanem csak a konklúziókra értjük. Egy történeti munkát nyilvánvalóan nem verifikálhatunk vagy falszifikálhatunk (mást sem nagyon). Az azonban alapvetően elvárható, hogy a történet, amennyire lehetséges, plauzibilis legyen. Demeter azonban nem vívja meg ezeket az apró csatákat, hanem óvatos (és legtöbbször stílusos) manőverezéssel kikerüli őket, vagy hallgat. Az egyik módszer a kötetben elsősorva megjelenő *disclaimerek* hada, amelyek a saját kijelentéseinek élet (és egyben érdekességét) veszik el. A másik az elsődleges forrásokat elemző másodlagos irodalom bizonyos kijelentéseinek átvétele és beépítése az érvelésekbe – meg nem kérdőjelezett premisszákként. Demeter mint filozófus illet nem tenne – Locke vagy Wittgenstein filozófiájának vizsgálá-

takor láthatóan nagyon jól működik a másodlagos irodalom szűrője. Az idézetek ilyenkor nem tekintélyi hivatkozásként (mint *argumentum ad verecundiam*) jelennek meg, mert az érveléseket rekonstruálja, és részletesen megvizsgálja. A történészkedés azonban Demeter számára szemmel láthatóan alacsonyabb rendű szakma, ily módon a korábbi irodalom egymással vitázó álláspontjainak vizsgálata nélkül elég, ha egymás mellé biggyesztyük az elképzelésünkhöz illő konklúziókat, és máris elértük azt, amit történetíróként elérhetünk. Ezek a konklúziók azonban egy markánsan redukcionista és evolucionista iskola eredményei, amelyeket a történészársadalom nem fogad el általánosan. Így kritikátlan átvételük nem indokolt, hacsak Demeter nem vallja ezeket a technológiai determinista elveket.

Mindenképpen szükségesnek tartottam volna legalább néhány szembebeszítő anomália tisztázását, itt most csak kettőt említek. *Pro primo*, ha igaz, hogy „magától adódik a következtetés: az a tény, hogy az újkori filozófiát megelőző évszázadokban hiányzott a külvilág létre irányuló kétség, plauzibilisen magyarázható a hangos olvasás kínálta tapasztalatokkal” (88. old.), akkor az 1084-től némaságot fogadó és így csendben olvasó karthauziak hogyhogy nem „fedték fel” az újkori szkepticizmust? Vagy pedig az igaz, hogy „a régi szövegek, hagyományos kompozíciójuk folytán – még ha csendben olvasták is azokat – az újkori szövegektől egészen eltérő tapasztalatokat kínáltak olvasóik számára” (50. old.), és így egy középkori csendes olvasó „nem olvashatott a modern csendes olvasó módján”? A csendes olvasás teremtette meg az új filozófiai kérdések lehetőségfeltételeit, vagy az új filozófiai szövegek révén vált a régi csendes olvasás modern csendes olvasássá? (És hogyan is másoltak a karthauziak annyi könyvet, ha „a lejegyzendő szövegeket – ilyen vagy olyan formában – mindig diktálták” [54. old.]?)

Pro secundo, Demeter állítása szerint: „amíg az olvasás és hozzá kapcsolódva a gondolkodás is hangzó jellegzetességet öltött, addig a benső privát-mentális tartalmak képze-

nem alakulhatott ki: a gondolkodás majdhogynem elképzelhetetlen volt a gondolatok azonnali publikációja nélkül.” (101. old.) A szerző által is igen jól ismert mai kísérleti pszichológia azonban gyökeresen mást állít. Gergely György és Csibra Gergely munkái azt mutatják, hogy a kisgyermek már kilenc hónapos kora körül intencionális ágensnek tekint más embereket. Négyéves korra pedig kialakul az a képesség, hogy a gyermek nemcsak privát mentális tartalmakkal rendelkezőnek tekinti társait, hanem mások mentális tartalmait a világ általa ismert helyzetétől, a dolgok adott állásától potenciálisan eltérőnek gondolja. Ha társa távollétében, de az ő szeme láttára csokigolyókat dugnak el, tud úgy cselekedni, hogy ne árulja el társának, hogy ő tudja, hol van az édesség. Más szóval tudja, hogy a másik nem tudja, vagyis a másik azon vélekedése, hogy tudja, hol van az édesség, hamis. Szimulálni tudja a másik mentális tartalmait: „gondolkozik” a másik fejével – anélkül, hogy gondolatait publikálná, vagy megtanult volna modern módra csendesen olvasni. A torontói iskola kialakulásakor ezek az eredmények még csak nem is voltak sejthetőek – de lehet-e ma úgy folytatni egy másik generációval korábban megszületett hagyományt, hogy az ilyen anomáliákat meg sem próbáljuk kezelni? Ugyanúgy továbbírható-e a régi történet, ha más tudományok időközben relevánsan megváltoztatták az emberről és helyzetéről kialakult képünket? Ilyen esetekben sem merül fel a „bizonyítathatóság/cáfolhatóság igénye”?

Végül pár apróság. A kötet gondosan elő van készítve, szokatlanul kevés nyomdahibával. A nyomda nagyrészt alvó ördögének azonban sikerült például megfertőznie Havelock nevét Locke-éval, a 66. oldalon a „havelocke-i” jelző minden szempontból hibás. Az irodalomjegyzékben Crary kötetének címe helyesen: „A megfigyelő módszerei”, nem „A megfigyelő megfigyelése”. Történeti munkánál a születési és halálozási évszámok feltüntetése javasolható.

Összességében a kötet a torontói iskola bemutatásán túl színvonalasan megírt esettanulmányokat tartalmaz, érdekes elemzéseket Baloghról,

Locke-ról és Wittgensteinről, a tanulmányokat összekapcsoló keret azonban kissé lazára és roskatagra sikeredett. A filozófus Demeter meggyőzőbb a történész Demeternél, de közös munkájuk az itt megfogalmazott kritikák ellenére újszerű hazai kísérlet a filozófiatörténet sokat vizsgált fordulópontjainak szociológiai megvilágítására.

ZEMLÉN GÁBOR

Douwe Draaisma: Metaforamasina

AZ EMLÉKEZET EGYIK LEHETSÉGES
TÖRTÉNETE

Ford. Balogh Tamás. Typotex Kiadó, Budapest, 2002. 242 old., 2800 Ft (Test és Lélek sorozat. Szerkeszti: Kovács Ilona.)

„Mi hát az igazság? Metaforák mozgó serege” – ezt a Nietzsche-idézetet választja könyve mottójául a kiváló holland eszmetörténész. A hollandul 1995-ben megjelent munka meglehetősen frissen látott napvilágot magyarul is, mégpedig a kötetben csak kis részre elrejtve feltüntetett Balogh Tamás remek fordításában. A kiadás a témához méltóan szép, pontosan és alaposan el van látva a modern szakirodalom ismertetésével, mutatói kiválóak, és – ami nagyon fontos – jó minőségű és kitűnően tördelt képeket tartalmaz. De miről is?

A mai pszichológiatörténet-írásban és kognitív elméletalkotásban egyaránt előtérbe került a metafora problémája. A pszichológiatörténetben olyan nagyszerű kötetek, mint a David Leary által szerkesztett *Metaphors in the History of Psychology* (Cambridge University Press, New York, 1990) is mutatják, ma már nem pusztán intellektuális kuriózumként kezeljük azokat a hasonlatokat, amelyek a tudomány különböző történeti szakaszait jellemzik, hanem úgy véljük, hogy ezek alapvetően meghatározzák azt a módot, ahogy létbelileg (ontológiai-lag) gondolkodunk a modern korban a mentális jelenségekről. A lelki élet közvetlenül nem megragadható, ha-

csak nem hiszünk a mindent átható önmegfigyelés doktrínájában, ezért szinte szükségszerűen mindig hasonlatokkal közelítünk hozzá. A kérdés nem a hasonlatok megléte s valamiféle neopozitivistá góggel társuló kiiktatásuk, hanem az, hogy mikor, mely hasonlatok bizonyultak termékenyek. A történeti fordulót a metafora nem lekezelő minősítésében jól példázza a modern kognitív pszichológia és kognitív tudomány is. Gondoljunk csak arra, hogy – a pszichológián belül maradván – milyen produktív, átfogó hasonlat volt a *kommunikációs csatorna* vagy a *kódolás* fogalma; mi mindenre használja a kognitív pszichológia a látás vagy a hallás elemi feladataitól kezdve a magasabb rendű tudatosulás feltérképezéséig a *szűrő* fogalmát, vagy milyen módon küzd a *tár* koncepciójával, azzal a hittel, hogy emlékezetünk valamiféle polcszerű berendezés (lásd erről korábbi írásomat: *Emlékek gyűjtögetése* avagy a visszaidézés készsége. *Világosság*, 1996. 29., 432–438. old.). Ha úgy tetszik, az utolsó két évtized emlékezetpszichológiai kutatásai úgy is értelmezhetők, mint amelyek a polcszerűen rendezett tárfelfogással küzdve igyekeznek valahogyan túlhaladni ezt a strukturális metaforát.

Metafora ugyanis, miként a mai nyelvészeti metaforakutatás is hangsúlyozza, többféle van; a minket érdeklő szempontból vannak egyedi metaforák, mint például az, hogy „Jó zsi ott füstölög a sarokban”, és olyan szerkezeti metaforák, mint amikor egy költő életét elemezve a *fagyos társadalmi légkörről* beszélünk, vagy a forradalmi idők jellemzésekor *felfordulásról*. Hasonló módon a pszichológiában is előtérben állnak a strukturális metaforák, amelyek például azt emelik ki, hogy a gondolatok *lesüllyednek* a tudattalanba, vágyainkat *elfojtjuk*, és így tovább.

Draaisma könyve egy mentális folyamatra, az emlékezetre összpontosítva, történetileg mutatja be a strukturális metaforákat, mégpedig nem akárhogyan. A metafora ismertetése közben, az ábrázolás világában nagyon sok konkrétumot is kapunk. Amikor például azt tárgyalja, hogyan jelenik meg évszázadokon keresztül a képzőművészet mint emlékezeti metafo-